

РЕЦЕНЗІЯ

доктора юридичних наук, професора,
професора кафедри безпеки та правоохоронної діяльності
Західноукраїнського національного університету
Москалюк Надії Богданівни

на дисертаційну роботу Глущенко Інни Володимирівни на тему
«Відшкодування шкоди, завданої малолітніми та неповнолітніми особами»,
подану на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право»

Актуальність теми дисертації та її зв'язок з науковими програмами, планами, темами. У сучасних умовах розвитку приватного права України, його адаптації до європейських правових стандартів та оновлення цивільного законодавства особливої ваги набуває проблематика цивільно-правової відповідальності, зокрема у сфері деліктних правовідносин. Питання відшкодування шкоди, завданої малолітніми та неповнолітніми особами, характеризується підвищеною соціальною та правовою чутливістю, оскільки безпосередньо пов'язане із забезпеченням балансу між захистом прав потерпілих осіб та охороною прав і законних інтересів дітей, які є особливо вразливою категорією суб'єктів цивільного права.

Актуальність обраної теми зумовлена складністю суб'єктного складу відповідних правовідносин, неоднорідністю судової практики, а також наявністю системних проблем у застосуванні норм цивільного законодавства щодо відповідальності малолітніх та неповнолітніх осіб і осіб, які здійснюють за ними нагляд. Нерівномірне виконання батьківських обов'язків, формальний підхід з боку закладів освіти та інших установ, а також окремі суперечливі судові рішення призводять до порушення принципів справедливості, розумності та добросовісності у сфері деліктних зобов'язань. У цьому контексті дослідження цивільно-правових механізмів відшкодування шкоди, завданої малолітніми та неповнолітніми особами, є своєчасним і науково значущим.

Важливою складовою актуальності теми є також її недостатня розробленість у доктрині цивільного права України. Попри наявність окремих дисертаційних та монографічних досліджень, присвячених цивільно-правовому захисту прав малолітніх і неповнолітніх осіб, правовим наслідкам правочинів за їх участю чи загальним питанням деліктної відповідальності, комплексний аналіз відшкодування шкоди, завданої малолітніми та неповнолітніми особами, з урахуванням сучасних доктринальних підходів і практики правозастосування, залишається фрагментарним. Це обумовлює наукову новизну та практичну спрямованість обраного дослідження.

Дисертаційна робота безпосередньо пов'язана з виконанням науково-дослідних тем кафедри цивільного права і процесу Західноукраїнського національного університету, а саме: «Гармонізація цивільного законодавства

України з правом Європейського Союзу» (державний реєстраційний номер 0118U003550) та «Оновлення приватного права України в умовах євроінтеграційних процесів» (державний реєстраційний номер 0122U201568). У межах зазначених наукових програм дисертант здійснює дослідження теоретичних і прикладних аспектів цивільно-правової відповідальності, що відповідає стратегічним завданням розвитку національної правової системи та її зближення з європейськими стандартами захисту прав людини.

Таким чином, тема дисертаційного дослідження є актуальною, науково обґрунтованою та соціально значущою, відповідає сучасним потребам розвитку цивільного права України, логічно вписується у пріоритетні напрями наукових досліджень у сфері приватного права та має важливе теоретичне і практичне значення для вдосконалення механізмів цивільно-правового регулювання деліктних правовідносин за участю малолітніх та неповнолітніх осіб.

Ступінь обґрунтованості та достовірності наукових положень, висновків і рекомендацій дисертаційної роботи. Ознайомлення зі змістом дисертаційної роботи, її структурою, висновками до розділів, загальними висновками, а також з науковими публікаціями здобувача дає підстави стверджувати, що сформульовані у дисертації наукові положення, висновки та рекомендації є належним чином обґрунтованими, внутрішньо узгодженими та достовірними. Дисертаційне дослідження вирізняється чіткою логікою викладу матеріалу, послідовністю аргументації та системним підходом до аналізу деліктних зобов'язань за участю малолітніх та неповнолітніх осіб.

Обґрунтованість отриманих результатів забезпечується коректно визначеними об'єктом, предметом, метою і завданнями дослідження, а також комплексним використанням загальнонаукових і спеціально-юридичних методів пізнання. У роботі застосовано системно-структурний, формально-юридичний, порівняльно-правовий, логіко-юридичний, аналіз і синтез, що дало змогу глибоко розкрити правову природу деліктних зобов'язань, уточнити їх класифікацію, виявити особливості суб'єктного складу та умов цивільно-правової відповідальності у разі завдання шкоди малолітніми та неповнолітніми особами.

Достовірність наукових положень підтверджується опорою на значний масив джерел: норми чинного цивільного законодавства України, судову практику, доктринальні напрацювання вітчизняних і зарубіжних учених, а також правові позиції Європейського суду з прав людини. Запропоновані дисертантом наукові ідеї, зокрема концепція «втрачених можливостей», підхід до розуміння «справедливої сатисфакції», удосконалення тлумачення причинного зв'язку та підстав відповідальності батьків і закладів освіти, логічно впливають з проведеного аналізу та мають належну теоретичну аргументацію.

Важливим чинником, що підтверджує обґрунтованість результатів, є їх апробація у наукових публікаціях здобувача. Основні положення дисертації

відображені у фахових наукових виданнях України та міжнародних журналах, а також обговорювалися на міжнародних і всеукраїнських науково-практичних конференціях, що свідчить про їх наукове визнання та відповідність сучасному рівню розвитку цивільно-правової науки.

Таким чином, ступінь обґрунтованості та достовірності наукових положень, висновків і рекомендацій дисертаційної роботи є достатнім і належним. Отримані результати мають теоретичну цінність для розвитку доктрини деліктних зобов'язань і практичну значущість для правозастосовної діяльності судів та вдосконалення цивільного законодавства України.

Структура та зміст основних положень дисертаційної роботи. Дисертаційна робота є логічно побудованою, внутрішньо узгодженою та структурованою відповідно до вимог, що висуваються до науково-кваліфікаційних робіт на здобуття ступеня доктора філософії. Дослідження складається зі вступу, трьох змістових розділів, висновків, списку використаних джерел та додатків, що забезпечує комплексне й послідовне розкриття обраної проблематики.

У вступі дисертації обґрунтовано актуальність теми, визначено мету, завдання, об'єкт і предмет дослідження, окреслено його методологічну основу, сформульовано наукову новизну та положення, що виносяться на захист. Вступна частина створює чітке концептуальне підґрунтя для подальшого аналізу деліктних зобов'язань за участю малолітніх та неповнолітніх осіб.

Перший розділ **«Загальнотеоретичні проблеми деліктних зобов'язань малолітніх та неповнолітніх осіб»** присвячено розкриттю фундаментальних теоретико-правових засад досліджуваної проблематики. У межах розділу здійснено ґрунтовний аналіз поняття та системи деліктних зобов'язань у цивільному праві України, уточнено їх правову природу, мету та функціональне призначення. Значну увагу приділено характеристиці об'єкта деліктного зобов'язання, формам відшкодування шкоди, а також особливостям суб'єктного складу правовідносин за участю малолітніх і неповнолітніх осіб. Обґрунтовано позицію щодо відсутності деліктоздатності у малолітніх осіб та специфіки відповідальності неповнолітніх, а також запропоновано розширене бачення кола осіб, які можуть виступати боржниками у таких зобов'язаннях, зокрема закладів освіти та осіб, що здійснюють нагляд на договірних засадах. Перший розділ виконує методологічну та концептуальну функцію, формуючи теоретичну основу для подальшого дослідження.

Другий розділ **«Відшкодування шкоди, завданої малолітніми та неповнолітніми особами. Підстави (умови) звільнення від обов'язку відшкодувати шкоду»** має виразну аналітично-правову спрямованість. У ньому досліджено умови виникнення обов'язку з відшкодування шкоди, зокрема протиправність поведінки, причинно-наслідковий зв'язок і вину, з урахуванням особливостей психічного та вікового розвитку малолітніх і неповнолітніх осіб.

Обґрунтовано ключову роль причинного зв'язку у механізмі цивільно-правової відповідальності та доцільність застосування європейських підходів до оцінки складних причинно-наслідкових зв'язків. Значну увагу приділено аналізу підстав звільнення від відповідальності, зокрема випадку та непереборної сили, а також специфіці вини батьків, опікунів і закладів освіти. Другий розділ поглиблює теоретичні положення першого розділу та водночас має важливе значення для формування узгодженої правозастосовної практики.

Третій розділ **«Відшкодування шкоди, завданої малолітніми та неповнолітніми особами в контексті гармонізації цивільного законодавства»** спрямований на дослідження практичних аспектів виконання деліктних зобов'язань та їх узгодження з європейськими стандартами. У розділі розкрито виконання зобов'язання з відшкодування шкоди як спосіб реалізації суб'єктивних прав потерпілої сторони та юридичних обов'язків деліквента, визначено особливості належного виконання таких зобов'язань за предметом, способом і місцем виконання. Проаналізовано питання компенсації майнової та моральної шкоди, індексації грошових зобов'язань, відповідальності держави, а також співвідношення понять «компенсація моральної шкоди» і «справедлива сатисфакція». Особливу цінність має порівняльно-правовий аналіз та звернення до практики Європейського суду з прав людини, що посилює сучасність і прикладну значущість дослідження.

У висновках дисертації системно узагальнено результати дослідження, логічно підсумовано виконання поставлених завдань та підтверджено досягнення мети роботи. Висновки чітко корелюють зі змістом розділів, мають самостійний характер і відображають наукову позицію здобувача.

Загалом структура дисертаційної роботи є послідовною та виваженою, кожен розділ логічно доповнює попередній, а зміст дослідження характеризується цілісністю, аналітичністю та належним рівнем наукової зрілості. Робота повною мірою відповідає вимогам до дисертацій на здобуття ступеня доктора філософії зі спеціальності 081 «Право».

Наукова новизна результатів дослідження. Дисертаційна робота вирізняється наявністю чітко сформульованих і концептуально вивірених положень наукової новизни, що ґрунтуються на комплексному дослідженні теоретичних і практичних аспектів відшкодування шкоди, завданої малолітніми та неповнолітніми особами. Запропоновані автором наукові результати характеризуються логічною завершеністю, належним рівнем аргументації та прикладною спрямованістю.

До найбільш значущих результатів, які заслуговують на особливу позитивну оцінку, належать такі.

По-перше, безперечну наукову цінність має положення, відповідно до якого «запропоновано концепцію „втрачених можливостей“, яка застосовується у судовій практиці Європейського суду з прав людини щодо відшкодування

шкоди, зокрема відшкодування шкоди, завданої малолітніми та неповнолітніми особами, прирівнювати до концепції „неповної компенсації у випадку непевності причинного зв'язку“ у деліктних зобов'язаннях». Цінність цього положення полягає у вдалому поєднанні європейських підходів із національною доктриною деліктного права, що створює теоретичне підґрунтя для більш гнучкого й справедливого вирішення справ у ситуаціях складного або невизначеного причинно-наслідкового зв'язку.

По-друге, важливим і новаторським є висновок, згідно з яким «усиновлювачі, опікуни та піклувальники, у тому числі прийомні батьки, у яких малолітня чи/та неповнолітня особа перебувала тривалий час на вихованні, зобов'язані відшкодувати шкоду, завдану цими особами протягом трьох років після скасування усиновлення (опіки чи піклування) або усунення їх від виконання функцій опікуна чи піклувальника». Наукова та практична значущість цього положення полягає у чіткому визначенні часових меж відповідальності осіб, які здійснювали виховання, що сприяє правовій визначеності, стабільності судової практики та посиленню захисту прав потерпілої сторони.

Також заслуговує на схвальну оцінку теза, відповідно до якої «при завданні шкоди кількома малолітніми чи неповнолітніми особами, відшкодування (компенсація) здійснюється за принципом „розмір частки залежить від поведінки кожної малолітньої та/чи неповнолітньої особи як причини виникнення шкоди“». Цінність цього положення полягає у врахуванні індивідуалізованого характеру поведінки малолітніх і неповнолітніх осіб та у відході від формального підходу до розподілу відповідальності, що відповідає принципам справедливості та пропорційності цивільно-правової відповідальності.

Істотне наукове й прикладне значення має доведення того, що «„справедлива сатисфакція“ є особливою формою цивільно-правової відповідальності при завданні шкоди малолітніми чи неповнолітніми особами». Запропоноване положення є важливим для правильного розуміння співвідношення національних механізмів компенсації шкоди та стандартів, закріплених у практиці Європейського суду з прав людини, а також сприяє більш коректному застосуванню цього інституту у вітчизняному правозастосуванні.

Загалом обрані положення наукової новизни свідчать про самостійність наукового мислення здобувача, здатність поєднувати доктринальні підходи з потребами судової практики та формують вагомий внесок у розвиток цивільно-правового регулювання відшкодування шкоди, завданої малолітніми та неповнолітніми особами.

Практичне значення отриманих результатів. Практичне значення отриманих результатів полягає в тому, що вони можуть бути використані у нормотворчій сфері для удосконалення положень чинного законодавства, що

передбачають обов'язок відшкодувати шкоду, завдану малолітніми чи неповнолітніми особами. Крім того, результати дослідження можуть бути використані у науково-дослідній сфері для подальшого розвитку інституту деліктних зобов'язань та положень цивільного законодавства України щодо відшкодування шкоди, завданої малолітніми чи неповнолітніми особами. Вони мають практичне значення у правозастосовчій діяльності, зокрема під час розгляду судами справ про відшкодування шкоди, завданої малолітніми чи неповнолітніми особами. Також результати дослідження можуть застосовуватися в освітньому процесі при викладанні дисципліни «Цивільне право», підготовці підручників, навчальних посібників і методичних рекомендацій. Основні положення та результати дисертаційної роботи вже впроваджено в освітній процес Західноукраїнського національного університету (акт впровадження № 126-24/1261 від 11 червня 2025 р.).

Відсутність академічного плагіату, фальсифікації та фабрикації у дисертаційній роботі. За результатами ознайомлення з положеннями дисертаційної роботи є підстави стверджувати про відсутність ознак фальсифікації та фабрикації у наукових положеннях, висновках та рекомендаціях дисертації. В довідці Західноукраїнського національного університету про результати перевірки на академічний плагіат рукопису дисертації, зазначено, що за результатами перевірки дисертаційної роботи на плагіат встановлено високу унікальність тексту, а правомірність запозичень визнано обґрунтованим (загальноприйняті терміни та цитування інших авторів з посиланням на них).

Повнота відображення наукових положень дисертаційної роботи в опублікованих автором працях. Теоретико-прикладні положення, висновки та рекомендації дисертаційної роботи, що містять визначені елементи наукової новизни, повною мірою висвітлено в 11 наукових публікаціях, серед яких: 7 статей у наукових фахових виданнях України, 1 стаття в іноземному виданні, тези доповідей на 3 наукових конференціях.

У наукових публікаціях системно і логічно розкриваються всі структурні елементи дисертації. У наукових публікаціях системно і логічно розкриваються всі структурні елементи дисертації. В публікаціях, виконаних у співавторстві, чітко вказано особистий внесок здобувача. Опубліковані праці повністю охоплюють зміст дисертації та послідовно відображають етапи її підготовки: теоретичне осмислення проблеми, формування методологічних засад, аналітичний блок та практичне впровадження.

Дискусійні положення та зауваження до дисертаційного дослідження. Позитивно оцінюючи дисертаційну роботу, її наукову новизну, теоретичну та практичну цінність загалом, поряд із зазначеними вище вагомими результатами слід наголосити, що в роботі мають місце окремі положення, які є дискусійними та потребують обговорення.

1. Не до кінця узгодженою є позиція автора щодо застосування складу цивільного правопорушення у деліктних зобов'язаннях (стор. 26 дисертації). З одного боку, у роботі визнається доцільність чотириелементної формули делікту, з іншого — підтримується критика цього підходу (зокрема позиція Б. П. Карнауха). Водночас власна концептуальна позиція автора щодо того, чи слід відмовлятися від складу правопорушення як підстави деліктного зобов'язання, залишається недостатньо чітко сформульованою.

2. Недостатньо аргументованим є висновок про превентивну функцію деліктних зобов'язань у контексті відповідальності малолітніх і неповнолітніх осіб (стор. 35-36 дисертації). Автор справедливо наголошує на попереджувальній функції деліктного права, однак не пояснює, яким чином ця функція реалізується у випадках, коли безпосередній завдавач шкоди не має повної деліктоздатності. Питання адресата превентивного впливу (батьки, опікуни, держава) потребує додаткового розкриття.

3. Дискусійною є запропонована автором законодавча зміна до ч. 1 ст. 1202 ЦК України щодо одноразової виплати відшкодування з можливістю подальшої індексації (стор. 157 дисертації). Запропонована редакція норми, з одного боку, спрямована на захист інтересів потерпілого, однак з іншого — потенційно нівелює саму ідею одноразової виплати як альтернативи періодичним платежам. Це потребує додаткового обґрунтування з точки зору балансу інтересів сторін та правової визначеності для особи, на яку покладено обов'язок відшкодування шкоди.

4. Потребує додаткового обґрунтування теза про можливість застосування принципу справедливої сатисфакції у справах про шкоду, завдану малолітніми та неповнолітніми особами (підрозділ 3.2. дисертації). Автор переконливо аналізує зміст і природу справедливої сатисфакції у практиці ЄСПЛ, однак не до кінця розкриває механізм її трансформації у межах національного деліктного права, зокрема з урахуванням того, що суб'єктом відповідальності у таких справах, як правило, виступають не самі малолітні чи неповнолітні, а інші особи (батьки, опікуни, держава). Це викликає питання щодо меж і форм застосування даного принципу в українській судовій практиці.

5. Дискусійною є позиція щодо зменшення розміру компенсації моральної шкоди з огляду на вікові особливості завдавача шкоди (стор. 164 дисертації). У підрозділі висловлено думку, що через вікову незрілість малолітніх і неповнолітніх осіб розмір компенсації моральної шкоди може бути «надто високим», що обґрунтовує необхідність обережнішого підходу судів. Водночас така позиція потребує додаткового пояснення з точки зору балансу між інтересами потерпілої особи та принципом повного і справедливого відшкодування шкоди, а також узгодження з підходами ЄСПЛ, де ключовим критерієм є характер і глибина страждань потерпілого, а не лише особа завдавача шкоди.

Загалом, вищезазначені зауваження мають дискусійний характер, спрямовані на поглиблення окремих теоретичних положень і уточнення практичних аспектів дослідження, не стосуються концептуальних засад дисертаційної роботи, не знижують рівня її наукової новизни та теоретичної обґрунтованості, не применшують наукової й практичної цінності отриманих результатів і загалом не впливають на позитивну оцінку дисертаційної роботи.

Загальний висновок про дисертаційну роботу Дисертаційна робота Глуценко Інни Володимирівни на тему «Відшкодування шкоди, завданої малолітніми та неповнолітніми особами» є завершеним, самостійним і концептуально цілісним науковим дослідженням, присвяченим актуальній та складній проблематиці цивільного права, що має як істотне теоретичне, так і вагоме практичне значення. Обрана тема відповідає сучасним тенденціям розвитку цивільно-правової науки, зумовленим необхідністю посилення захисту прав потерпілих, забезпечення балансу приватних інтересів та врахування особливостей правового статусу малолітніх і неповнолітніх осіб.

У дисертації продемонстровано ґрунтовне опрацювання наукових джерел, законодавства України, зарубіжного досвіду та практики національних судів і Європейського суду з прав людини. Авторка виявила вміння критично аналізувати наукові підходи, формулювати власну аргументовану позицію щодо дискусійних аспектів деліктної відповідальності, а також логічно й послідовно вибудовувати систему наукових висновків. Дослідження характеризується належним рівнем наукової новизни, що виявляється у вдосконаленні теоретичних положень деліктного права та у формулюванні пропозицій, спрямованих на розвиток цивільного законодавства України.

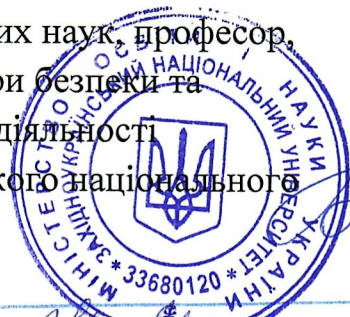
Особливої уваги заслуговує орієнтація роботи на практичну імплементацію результатів, зокрема через аналіз судової практики, обґрунтування можливостей застосування окремих правових механізмів та підготовку пропозицій щодо вдосконалення нормативного регулювання відшкодування шкоди, завданої малолітніми та неповнолітніми особами. Це свідчить про здатність дисертантки поєднувати теоретичні напрацювання з потребами правозастосовної діяльності.

Таким чином, результати проведеного дисертаційного дослідження, системність викладення матеріалу, рівень теоретичного узагальнення та практична спрямованість сформульованих висновків і пропозицій свідчать про повну відповідність роботи встановленим науково-кваліфікаційним вимогам до дисертацій на здобуття ступеня доктора філософії з права. Отримані наукові результати є самостійними, належним чином обґрунтованими та мають істотну наукову і практичну цінність, що в сукупності дозволяє перейти до узагальнюючого висновку про відповідність дисертації чинним нормативним вимогам.

Дисертаційна робота Глущенко Інни Володимирівни на тему «Відшкодування шкоди, завданої малолітніми та неповнолітніми особами», за актуальністю, ступенем новизни, обґрунтованістю, науковою та практичною цінністю здобутих результатів відповідає спеціальності 081 «Право» та вимогам п. 10 Порядку підготовки здобувачів вищої освіти ступеня доктора філософії та доктора наук у закладах вищої освіти (наукових установах) затвердженою постановою Кабінету Міністрів України від 23 березня 2016 року № 261 (зі змінами і доповненнями від 03 квітня 2019 року № 283) та вимогам Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 12 січня 2022 року № 44, а її автор – Глущенко Інна Володимирівна заслуговує на присудження їй наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право».

Рецензент:

доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри безпеки та
правоохоронної діяльності
Західноукраїнського національного
університету

Надія МОСКАЛЮК

